

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Repliek

Koch, K.

Citation

Koch, K. (1977). Repliek. *Acta Politica*, 12: 1977(4), 509-514. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3451753>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3451753>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

die alternatieven en na zijn afweging van kansen van realisering van elk der gevolgen, een preferentieordening weet aan te brengen en vervolgens conform die preferentieordening handelt.

Deze definitie van een rationele besluitvormer verschilt slechts in zoverre van die van een rationele actor van Koch, dat expliciet gerefereerd wordt aan de mogelijkheid van het aanbrengen van een preferentieordening. Er zijn, met andere woorden, volgens deze definitie situaties denkbaar, waarin die mogelijkheid tot een onmogelijkheid wordt. In hoeverre dit impliciet verondersteld wordt in de definitie van Koch is ons niet duidelijk geworden. Juist vanwege een streven naar een ondubbelzinnigheid van een definitie lijkt het ons derhalve beter de definitie van rationaliteit van de 'subjective expected utility-theorie' te prefereren boven die van Koch.

Wat in beide definities wel duidelijk blijkt, is het feit dat rationeel gedrag steeds enkel en alleen berust op twee argumenten: het aanbrengen van een preferentieordening ten aanzien van de mogelijke actie-alternatieven en het handelen overeenkomstig die preferentieordening.

7 De speltheorie: mogelijkheid tot een adequate representatie?

Intussen blijft het probleem — zoals Koch terecht stelt — 'technieken te ontwikkelen om te kunnen vaststellen hoe de verschillende individuen hun voorkeursordening tot stand brengen' (p. 333). Nu is het een goed recht van iedereen om tegen diverse oplossingen van dit meetprobleem bezwaren aan te tekenen. Maar we zien niet in dat deze bezwaren Koch tot de conclusie moeten leiden, 'dat deze uitwerkingen (oplossingen, B. F.) slechts een schijn van nauwkeurigheid kunnen opleveren en geen verbeteringen ten opzichte van het uitgangspunt vormen' (p. 347). Ook met zijn opmerking dat 'deze schijn van nauwkeurigheid . . . gereede aanleiding (kan) geven tot dubbelzinnig en propagandistisch woordgebruik (p. '348), weten we in dit verband geen raad. Men kan hoogstens stellen dat de voorgestelde (meet)modellen geen adequate representatie geven van de bestudeerde werkelijkheid.

Maar dan nog blijft de vraag of dit te wijten is aan het feit dat er nog meer elementen binnen het model een plaats dienen te krijgen — zoals bij voorbeeld aan een simpel model van vallende lichamen een factor luchtweerstand moet worden toegevoegd om de baan van een vallend lichaam in de lucht correct te kunnen voorspellen —, of dat er een meer fundamentele wijziging van de structuur van de (meet)modellen noodzakelijk is. Het is juist deze vraag waarop het politicologisch onderzoek omtrent rationeel gedrag van mensen een antwoord zal dienen te geven. In dit verband kan men zich met Koch afvragen of de definitie van rationaliteit en de daaruit te ontwikkelen hypotheses

over het menselijke gedrag metterdaad de noodzakelijke en voldoende voorwaarden opleveren voor het verklaren van de politieke werkelijkheid. Evenals Koch durven ook wij dit te betwijfelen, maar juist omdat we met de speltheoretici van mening zijn dat een politiek (sociaal) proces als coördinatie van overwegingen op meer en andere karakteristieken berust, dan die welke voortvloeien uit de assumptie van een rationele actor, zoals deze door Koch is gedefinieerd; karakteristieken, die wellicht metterdaad door een aantal formele noties van de speltheorie gerepresenteerd kunnen worden.

Noten

- 1 Koch, K., Rationaliteit en Rationeel gedrag, in *Acta Politica*, jrg. XI, nr. 3.
- 2 Lieberman, B., Experimental Studies of Conflict in Some Two-Person and Three-Person Games, in: *Mathematical Methods in Small Group Processes*, ed. Criswell, Joan, H., e.a., California 1962, Stanford University Press p. 203.
- 3 Edwards, Ward and Tversky, Amos (ed.), *Decision-making, selected readings*, Penguin, Harmondsworth Middlesex, 1967, p. 14.

Repliek

door K. Koch

Hoewel ik met mijn artikel een duidelijk andere en nauwkeurig omschreven bedoeling had dan een aanval op de speltheorie of beter, een aanval op de toepassing van de speltheorie in de sociale wetenschappen te leveren, lijkt het er op dat Bergmans en Felling in hun kritiek vooral voor de speltheorie en de toepassing er van een lans willen breken. Dat is hun goed recht en het is het mijne om me slechts bezig te houden met hun kritiek op de kern van mijn betoog. Niettemin gaat achter de behoefte van Bergmans en Felling om de speltheorie te verdedigen een interessante problematiek schuil: het is de vraag naar de meest effectieve strategie bij de ontwikkeling van theorie. Enerzijds kan men daarbij uitgaan van een uit een andere wetenschap aangereikt model, waarvan men de onvolkomenheden wel erkent, maar dat men door amendering, uitbreiding en verfijning geschikt denkt te kunnen maken voor het gebied van verschijnselen, waarop men het wil toepassen.

Anderzijds kan men de ingewikkeldheden van de te verklaren verschijnselen tot uitgangspunt nemen en vandaar uit proberen een theorie op te bouwen. Kiest men voor de eerste benadering dan is men bij een kortsluiting tussen feit en theorie al snel geneigd met de beroemde filosoof te verzuchten *des te*

erger voor de feiten. Duidelijk is het in ieder geval dat Bergmans en Felling meer geneigd zijn tot de eerste benadering — zij moeten dan ook in een bepaald geval de reeds genoemde filosoof in berustende zin parafraseren: 'Helaas is het echter wel een feit, dat in de realiteit sociale interactiesituaties, die zich aldus laten representeren, zeldzaam zijn, en dat ze als ze er zijn, vaak nauwelijks een wetenschappelijke interesse eisen' — en duidelijk is het evenzeer, dat ik de tweede benadering verkies.

Dit verschil van uitgangspunt lijkt dikwijls aan een discussie ten grondslag te liggen, zonder dat het expliciet gemaakt wordt. De problematiek, die hier aan de orde is, is echter te belangrijk en te uitgebreid om haar in dit bestek nader te behandelen.

Afgezien van enige punten van geringer belang en een paar kleine stekeligheden, waarop ik nog terug kom, richt de kritiek van Bergmans en Felling zich tegen mijn opvatting, dat het begrip rationaliteit slechts gebruikt dient te worden ter karakterisering van individueel gedrag en niet ook van collectief gedrag, een sociaal of politiek proces of wat dies meer. Hier tegenover stellen zij juist de *mogelijkheid* en zelfs de *noodzakelijkheid* van een identificatie van individueel en collectief gedrag, waardoor het mogelijk wordt het begrip op beide verschijnselen toe te passen. Mogelijk wordt die identificatie omdat volgens Bergmans en Felling collectief gedrag (politiek proces) evenals individueel gedrag (psychisch proces) als een proces van 'coördinatie van overwegingen' opgevat kan worden. Dat een dergelijke identificatie ook noodzakelijk is, wordt verder niet geadstrueerd, maar wordt wel sterk benadrukt: een politieke wetenschap lijkt volgens Bergmans en Felling niet mogelijk te zijn zonder die identificatie. Dit immers moet ik wel uit de laatste alinea van paragraaf 5 afleiden.

Laat ik bij het begin van mijn verdediging van mijn keuze om rationaliteit uitsluitend als begrip ter karakterisering van individueel gedrag te hanteren nog eens duidelijk maken, dat het verre van mij is een definitie 'af te leiden' uit de 'oorspronkelijke' betekenis van een woord, zoals Bergmans en Felling suggereren. Dat heb ik in mijn artikel ook niet gedaan. Ik heb trachten duidelijk te maken, dat bij de *keuze* van een definitie een aantal overwegingen een rol dienen te spelen. Eén daarvan was, dat het aanbeveling verdient om verschillende dingen met verschillende termen aan te duiden, wanneer men althans niet het risico wil lopen grote verwarring te zaaien. Een overweging van ondergeschikter belang was, dat het aanbeveling verdient om bij de definiëring zoveel mogelijk aan te sluiten bij de betekenis van de term, zoals die in het gewone spraakgebruik vigeert — in dit verband en in geen ander sprak ik over de 'oorspronkelijke' betekenis van rationaliteit.

Merkwaardig is het nu, dat Bergmans en Felling en ik niet van mening verschillen over het feit, dat een psychisch proces (het afwegen van offers en op-

brenghen en het schatten van waarschijnlijkheden) en een politiek proces (wederzijdse beïnvloeding, waarbij krachts- en afhankelijkheidsverhoudingen en fysiek geweld een rol spelen) twee geheel verschillende zaken zijn en volgens andere wetmatigheden verlopen.

En ik kan dan ook niet begrijpen — behalve uit hun behoefte de toepassing van de speltheorie te verdedigen —, waarom Bergmans en Felling er aan hechten deze twee geheel verschillende zaken, die zoals zij ook zelf toegeven andere verklaringsmechanismen vereisen, als verschijningsvormen van één-zelfde proces van 'coördinatie van overwegingen', waarop éénzelfde rationaliteitshypothese van toepassing is voor te stellen.

Nu kan de theoreticus in volle vrijheid definiëren: hij kan zowel het individuele proces van afwegen van offers en opbrengsten en het schatten van waarschijnlijkheden als het politieke proces van beïnvloeding, waarbij krachts- en afhankelijkheidsverhoudingen, verschillen in doeleinden en waarden en fysiek geweld een belangrijke rol spelen, opvatten als een zelfde proces van 'coördineren van overwegingen'. Hij loopt dan echter wel het risico, dat de elasticiteit van een begrip (in casu 'overwegingen') al te zeer op de proef wordt gesteld. Het elastiek kan zijn samenbindende kracht verliezen of zelfs breken: door een begrip al te omvattend te laten zijn verliest het zijn werkzaamheid. Ik meen, dat dit het geval is, wanneer men een politiek proces opvat als een 'coördinatie van overwegingen', analoog aan een psychisch proces.

Van tweeën één: of psychisch en politiek proces zijn twee verschillende zaken en vereisen andere verklaringsmodellen of psychisch en politiek proces zijn in beginsel hetzelfde, waardoor het mogelijk wordt een zelfde rationaliteitshypothese op beide processen toe te passen.

Wat Bergmans en Felling doen — enerzijds de verschillen erkennen, maar anderzijds via de achterdeur van het tot kosmische omvang opgeblazen begrip 'overwegingen' op die verschillende zaken dezelfde verklaringsmechanismen toepassen — lijkt me niet acceptabel: het is het verklaren van de complexe verkeersstromen in een overvolle binnenstad met behulp van de beginselen van de verbrandingsmotor.

Naar mijn inzicht is de identificatie tussen individueel gedrag en politiek proces en de daaruit voortvloeiende mogelijkheid om rationaliteit zowel op individueel als op collectief niveau te gebruiken dus niet goed te verdedigen, omdat het nu eenmaal om twee te verschillende zaken gaat.

Evenmin is een dergelijke identificatie noodzakelijk voor politicologische theorievorming. Het is amusant om te zien, hoe Bergmans en Felling zich in bochten wringen om aan te tonen, dat ik eigenlijk ook van die noodzaak overtuigd ben. Zij doen dit door er op te wijzen, dat ik in mijn definitie van rationaliteit spreek over een actor in plaats van individu — waardoor mijn definitie ook van toepassing zou kunnen zijn op collectief gedrag.

Welnu, ten gerieve van Bergmans en Felling stel ik voor in mijn definitie individu in plaats van actor te lezen. De problematiek, die Bergmans en Felling er toe brengen de noodzaak van de identificatie af te kondigen, de problematiek namelijk van hoe te geraken van een theorie van individueel gedrag, waarin de hypothese van rationeel gedrag een rol speelt, tot een theorie van het politiek proces, waarin de hypothese van rationeel gedrag — als behorende tot de theorie van individueel gedrag — als zodanig geen rol speelt en overbodig is, deze problematiek nu heb ik onderkend en heb ik in principe tot een oplossing gebracht, of beter, ik heb verondersteld, dat deze problematiek tot een oplossing gebracht kan worden (AP XI, nr. 3, p. 316 en 317, met name noot 7; zie ook het later verschenen artikel van De Vree, *A theory of human behavior and of the political process*; AP XI nr. 4). Bergmans en Felling hebben dit kennelijk over het hoofd gezien. In ieder geval hebben zij verzuimd zodanige kritiek op die veronderstelde mogelijkheid te leveren, dat ik gedwongen ben van mening te veranderen. Met andere woorden: ik blijf er van overtuigd, dat ook zonder die identificatie van individueel gedrag en politiek proces, ja zelfs des te beter politicologische theorievorming mogelijk is.

De wijze, waarop Bergmans en Felling mijn twee andere 'valse starts' (rationaliteit als begrip ter karakterisering van de wijze van handelen of van de doeleinden van het handelen; subjectieve en objectieve rationaliteit) behandelen, komt me raadselachtig voor. Allereerst blijkt, dat Bergmans en Felling wel kunnen instemmen met de keuzen, die ik gemaakt heb. Vervolgens beweren zij, dat het om 'schijnproblemen' gaat en ten slotte hebben zij kritiek op de gedachtengang, die mij tot de betreffende keuzen heeft gebracht.

Wat die schijnproblemen betreft kan ik alleen maar zeggen, dat hier het verschil in uitgangspunt tussen mijn opponenten en mij duidelijk aan het licht treedt: zij houden zich bezig met een verdediging van de speltheorie, ik streefde in mijn artikel naar een zo algemeen mogelijke uiteenzetting over het rationaliteitsbegrip. In dit laatste paste de weergave, behandeling en beoordeling van zoveel mogelijk typen van rationaliteitsbegrippen — ook die van rationaliteit als begrip ter karakterisering van doeleinden en ook die van objectieve rationaliteit, die beide wel degelijk voorkomen en verdedigd worden, zoals ik in mijn artikel ampeel illustreerde.

Wat betreft de kritiek op mijn gedachtengang met betrekking tot rationaliteit als begrip ter karakterisering van keuzeprocessen of van doeleinden vat ik nogmaals kort mijn standpunt samen: natuurlijk houdt de politieke wetenschap zich met waarden bezig; zij kan dit op tal van manieren doen, nooit echter kan een wetenschappelijk gefundeerde oordeel gegeven worden over de uiteindelijk intrinsieke betekenis van een waarde. Overigens zou ik door Bergmans en Felling graag ingelicht worden over bestaan en karakter van niet-empirische wetenschappen.

Tenslotte wijs ik er op, dat Bergmans en Felling bij hun behandeling van subjectieve en objectieve rationaliteit onverhoeds van uitgangspunt switchen: van de speltheorie naar de utiliteitentheorie — hetgeen overigens niet zo verwonderlijk is, omdat in de speltheorie de 'spelers' toch wel vaak van 'objectieve' karakteristieken worden voorzien, hetgeen dan weer een ander licht werpt op het schijnprobleem van objectieve en subjectieve rationaliteit.

Bergmans en Felling nemen in hun rationaliteitsdefinitie een verwijzing naar de mogelijkheid van een preferentie-ordening op, omdat volgens hen in bepaalde gevallen een dergelijke ordening niet mogelijk is. Dit kan alleen maar betekenen, dat zij aan die ordening bepaalde (niet geëxpliciteerde) eisen stellen. Op de achtergrond hiervan speelt waarschijnlijk de behoefte om de definitie van rationeel gedrag toch op een of andere manier te gebruiken als maatstaf ter beoordeling van gedrag — een neiging, die ik in mijn artikel behandeld en verworpen heb.

Omdat ik er naar streefde — zie hier weer het verschil in uitgangspunt — een rationaliteitsdefinitie te ontwerpen, die voor alle situaties bruikbaar was, ging ik uit van de zwakst denkbare voorkeursordening (vergelijk ook mijn behandeling van transitiviteit en consistentie): het eenvoudig hebben van voorkeuren — hetgeen een sterkere voorkeursordening natuurlijk niet uitsluit, maar hetgeen me tevens ontsloeg van de plicht om de mogelijkheid van een voorkeursordening expliciet te vermelden. Overigens maakt de toevoeging van de mogelijkheid van een preferentie-ordening door Bergmans en Felling de door hen zelf en niet door mij nagestreefde toepassing van de definitie ook op collectief niveau wel zeer twijfelachtig, omdat juist de vaststelling van een collectieve preferentie-ordening bijkans onoplosbare problemen verschaft.

Rekening houdend met het bovenstaande zou ik mijn definitie als volgt willen amenderen:

Een individu gedraagt zich rationeel, wanneer hij uit de door hem waargenomen gedragalternatieven zó kiest, dat zijn keuze in overeenstemming is met zijn voorkeuren voor de uitkomsten van de verschillende gedragalternatieven en met zijn opvattingen omtrent de waarschijnlijkheid van het optreden van de uitkomsten van de verschillende alternatieven.

Tenslotte nog dit: het gebruik van de pluralis majestatis acht ik zelfs voor te Soestdijk opgestelde stukken een ongepast anachronisme. En omdat ik mijn artikel nu eenmaal in mijn eentje geschreven heb, moet ik wel schrijven: 'Ik kies', 'ik definieer', 'mijn opvatting', 'mijn definitie' etc. Dat ik daarbij op geen enkele manier de pretentie en de illusie heb gehad iets geheel nieuws en origineels te brengen, blijkt wel genoegzaam uit de lange reeks van verwijzende noten, uit de omvangrijke lijst van geraadpleegde literatuur en uit het feit, dat ik bij elke (deel)conclusie — vaak met behulp van citaten — verwees naar andere auteurs — hetgeen de lengte van mijn artikel tot voor de lezer onaange-

name omvang deed toenemen.

Niet dus voor een onterechte pretentie, die Bergmans en Felling mij in de schoenen willen schuiven, maar juist voor de lengte van het artikel, mede veroorzaakt door mijn streven juist duidelijk te maken hoe zeer ik op andere auteurs steunde, bied ik de lezer een jaar na dato mijn verontschuldiging aan.

Onderzoek

Een formeel model voor oligarchiseringspatronen

door D. Kruijt en H. Koppelaar

In het hieronderstaande artikel zal het volgende worden uitgewerkt: de presentatie van de globale ideeën over de tendens tot bureaucratisering en oligarchisering in grote organisaties, zoals in het werk van Weber en Michels tot uitdrukking komend; een discussie over het soort gegevens dat men nodig heeft bij empirische studies welke op deze ideeën zijn geënt; de opstelling en beproeving van een formeel model op basis van deze gegevens.

De theorie

Met de theoretische reflectie over de relatie tussen belangen en belangenbehartiging, tussen doeleinden en organisaties ter verwezenlijking daarvan, tussen (oorspronkelijke) bewegingen en (geconsolideerde) partijen, en tussen leden en leiders, is het werk van Weber en Michels sterk verweven.¹

Weber's bijdrage betreft diens analyse van de bureaucratiseringstendens op alle belangrijke terreinen van het sociale, economische en politieke bestel: het ambtelijk apparaat, het militaire apparaat, het politieke apparaat, het industriële apparaat en het religieuze apparaat (cf. Weber, 1918). Als gevolg van de bureaucratiseringstendens in deze organisaties treedt een concentratietendens op van macht en 'sachlichen Betriebsmittel' in handen van een leidinggevende elite (Weber, 1922: 665-666). Parallel daarmee verandert zowel leiderschap als leiderschapsstijl: de oorspronkelijke, natuurlijke, vaak revolutionaire leider wordt in de verbureaucratiseerde, tot een rationeel instrument uitgebouwde organisatie geleidelijk aan vervangen door een leiderschaps type waarbij de nadruk valt op administratieve en managercapaciteiten. Bij de uitbloei van de organisatie treedt een tendens op tot konservatisme, gekenmerkt door verschijnselen zoals de dogmatisering van de oorspronkelijke doelstellingen, de codificering van middelen en procedures en de verschuiving van persoonsnaar positiegebonden charisma van het leiderschap (Weber, 1922: 758 ff).

Michels' bijdrage is gelegen in de analyse van de organisatie van politieke partijen, politieke machines, en leiderschapselites. Naar zijn opvatting (Michels, 1911) is het fenomeen van de uitdijende organisatie zelf de oorzaak van